

Монастирська Г.В.,
старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВА СФЕРА УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОСНОВІ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

У статті викладено результати аналізу соціально-трудової сфери України, проведеного за допомогою порівняння основних її індикаторів з відповідними індикаторами країн світу. На цій основі охарактеризовано сучасний стан соціально-трудової сфери та визначено пріоритети її розвитку.

В статье изложены результаты анализа социально-трудова сфера Украины, проведенного с помощью сравнения ее основных индикаторов с соответствующими индикаторами стран мира. На этой основе охарактеризовано современное состояние социально-трудова сфера и определены приоритеты ее развития.

The article presents the results of analysis of sociolabor sphere in Ukraine, conducted by comparing the its basic indicators with appropriate indicators of the world. On this basis is characterized by the current state of of sociolabor sphere and development priorities were set.

Ключові слова. Соціально-трудова сфера, порівняльний аналіз, індикатор, ринок праці.

Ключевые слова. Социально-трудова сфера, сравнительный анализ, индикатор, рынок труда.

Keywords. Sociolabor relations, comparative analysis, indicator, labor market.

Вступ. Соціально-трудова сфера (далі — СТС) в Україні остаточно не є сформованою, і процеси її трансформації продовжуються. Сучасний період розвитку України характеризується загостренням ситуації в соціально-трудова сфері, де все більше накопичується невирішених проблем. У теперішніх, кризових умовах роботодавці, у тому числі держава як головний роботодавець, вдаються уже до незауважених заходів обмеження прав людини праці, усе частіше намагаючися подолати за рахунок економії на працівниках економічні проблеми (достатньо нагадати Законопроект про внесення змін до Державного бюджету на 2014 рік, запропонований нещодавно Урядом). Зростає напруженість на ринку праці, знижується ціна праці, поширюється бідність. Відповідно, актуалізується необхідність дослідження усіх цих процесів.

Отже, актуальність теми цього дослідження продиктована необхідністю аналізу ситуації в СТС, що радикально змінилася у зв'язку з початком ринкового господарювання і глобалізації світової економіки, й продовжує змінюватися під впливом теперішньої кризи. Спочатку необхідно осмислити, у якій ситуації зараз знаходиться СТС, охарактеризувати її стан і поставити свого роду діагноз, виявити і проаналізувати її головні проблеми, щоб вже на цій основі визначати пріоритети її розвитку і будувати стратегії реформування.

Різноманіття підходів до визначення СТС як економічної категорії призвело до суттєвих відмінностей і різноспрямованості досліджень її проблематики. Інститути СТС і механізми, що регулюють соціально-трудова відносини, проаналізовані, зокрема, представниками інституціонального і неінституціонального напрямків (Р. Коуз, Т. Веблен, Дж. Кларк, Дж. Коммонс та

інші). Аналізу методологічних і теоретичних підходів до вивчення СТС присвячено багато досліджень російських соціологів й економістів (Т.І. Заславська, В.І. Ільїн, В.О. Каменецький, М.Л. Малишев, Ю.Г.Одегов, В.В. Радаєв, В.О. Ядов).

Українські науковці (С.І. Бандур, О.А. Грішнова, Т.А.Заяць, А.М. Колот, С.В. Мельник, Г.В.Назарова) у своїх працях торкаються різних аспектів СТС, розкриваючи комплекси проблем, що складають основу СТС — проблеми ринку праці, зайнятості і безробіття, оплати праці і соціальної політики та досліджуючи основні тенденції цієї сфери. Разом з тим, багато з цих досліджень мають певну обмеженість: вони концентруються здебільшого на окремих предметних областях СТС, її секторах і компонентах, розкриваючи проблеми найчастіше з позиції трудових відносин. У дослідженнях СТС України, з одного боку, спостерігається велика розмаїтість тематичних напрямків, що створює широкий науковий простір для теоретико-методологічних розробок, а з іншого — при такій широті досліджень не забезпечується комплексний підхід до розгляду СТС як до системи. Тому, незважаючи на наявність великої кількості наукових праць із окремих проблем СТС, значним пробілом у її дослідженні є відсутність системного вивчення характеристик її розвитку в цілому.

Відтоді, як проблематика соціально-трудова відносин поповнилася поняттям «людський капітал», СТС не можна розглядати без врахування усього комплексу взаємин із приводу його розвитку й ефективного використання. У цьому зв'язку представляється важливим подальший розгляд СТС як сфери формування і використання людського капіталу. Для цього потрібне розширене трактування СТС з усіма її складовими у їхній взаємодії, адже поняття людських ресурсів ширше за поняття трудових, і відтворення людських ресурсів охоплює не тільки трудові і пов'язані з ними процеси, але й комплекс складових для забезпечення підтримки і розвитку людського капіталу, у якому нарівні із зайнятістю базовими є освіта і охорона здоров'я.

З цих позицій і було проведене дане дослідження як спроба реалізації комплексного підходу до аналізу СТС.

Незважаючи на визнану значимість вивчення міжнародного досвіду розвитку соціально-трудова відносин, в Україні недостатня увага приділена компаративному підходу, що ґрунтується на зіставленні процесів, які відбуваються в цій сфері в різних країнах: у нас замало досліджень порівняльного характеру, виконаних з використанням міжнародних матеріалів, які б давали оцінку СТС України ґрунтуючись на зіставленні її показників, що характеризують СТС різних країн.

Постановка завдання Метою даного дослідження є виявлення реальної ситуації, що склалася в українській СТС, визначення позитивних і негативних сторін у її розвитку для забезпечення інформацією відповідних розробок. Виявивши основні слабкі місця СТС, ми зможемо визначити найважливіші проблеми, що вимагають невідкладного вирішення.

Результати дослідження. Перш за все, визначимося з поняттям соціально-трудова сфера. Не вдаючися до наукової дискусії, апіорі приймемо розширювальне трактування СТС Б.Е. Петросової, яке відповідає заявленому нами комплексному підходу: „Соціально-трудова сфера — це динамічна система, у якій виникають і розвиваються соціально-трудова відносини в процесі життєдіяльності людини. Основними елементами соціально-трудова сфери є: соціальна сфера (демографічні процеси, галузі соціально-культурного комплексу), що відбиває процес відтворення населення; трудова сфера (ринок праці, зайнятість, безробіття, мотивація продуктивної праці, рівень життя населення, служби зайнятості, профорієнтації кадрів); соціальний захист, соціальне

партнерство, соціальне страхування, пенсійна система, охорона праці і т.ін.” [2, с. 11]. У цьому формулюванні СТС досить повно відображає увесь соціально-трудоий супровід людського капіталу, являючись інституціональним простором його формування, функціонування і розвитку.

Зрозуміло, що у рамках невеликого дослідження неможливо детально проаналізувати усі складові СТС. Для порівняльного аналізу у якості базових, фундаментальних складових СТС ми виділили ті, що найважливіші з точки зору відтворення людського капіталу і відповідну систему індикаторів, а саме:

- індикатори ринку праці (зайнятість й безробіття);
- індикатори рівня життя (оплати праці і рівня життя населення);
- індикатори соціальної сфери — базових галузей соціально-культурного комплексу (освіта, охорона здоров'я);
- інтегральні показники, що характеризують СТС.

Застосування такої розгалуженої (хоча й не всеохоплюючої) системи індикаторів дозволить більш-менш комплексно охарактеризувати СТС України, хоча поза нашим аналізом через обмеженість часу і рамок дослідження залишилися окремі складові СТС, які забезпечують умови і охорону праці), а також система соціального захисту населення.

Проте як визначити, чи є той чи той індикатор стану СТС задовільним? На відміну від традиційного розгляду показників СТС, який звичайно фактично зводиться до аналізу трудових показників у динаміці або/та у регіональному розрізі, у фокусі даного дослідження знаходиться порівняльний (компаративний) аналіз основних індикаторів СТС України й інших країн — як економічно розвинених, так і тих, що разом з нашою країною долають нещодавнє соціалістичне минуле. Адже порівняння — універсальний метод пізнання, що дозволяє зрозуміти на тлі інших країн самих себе. Такий підхід, заснований на відносній оцінці, допоможе визначити, наскільки успішно наша країна просунулася на шляху до нових соціально-трудоих відносин і який стан СТС ми маємо сьогодні.

Ми розуміємо, що ситуація у СТС розвинутих країн, як і країн з перехідною економікою, досить різна у всіх країнах і багато в чому стан СТС залежить від конкретних обставин країни. Але міжнародні дослідження з відповідними висновками-рейтингами дозволяють провести співставлення і виявити стан нашої СТС. Результати порівняння представлено у табл. 1 і 2.

Ринок праці. У системі характеристик СТС рівень життя і доходи населення, його зайнятість і безробіття є найбільш узагальнюючими показниками. Основними характеристиками українського ринку праці є відносно непогані показники зайнятості і помірний рівень безробіття, але проблемою є невисока якість зайнятості і нераціональність її структури, суттєва частка тіньової зайнятості і наявність латентного (прихованого) безробіття.

Заробітна плата українців суттєво відстає від рівня зарплат не тільки країн ЄС (що не відповідає цілям євроінтеграції України), але й більшості країн СНД. Мінімальна зарплата в Україні не тільки не забезпечує основних потреб працівника та його сім'ї, але недостатня навіть для їхнього харчування. У якості позитиву зауважимо, що індекс Кейтця, який для європейських країн є практично нормативом, в Україні зростає, виходячи на прийнятний рівень.

Якщо доповнити аналіз останніми даними, розрив українських зарплат із зарплатами в інших країнах суттєво зростає. Мінімальна зарплата „заморожена” сьогодні в Україні на рівні € 78. У той же час у сусідніх Словаччині і Польщі мінімальна зарплата досягла, відповідно, € 307,7 і 405, не говорячи вже про кризову Іспанію (€ 800) або благополучний Люксембург (€ 1682,8).

Таблиця 1

ІНДИКАТОРИ БАЗОВИХ СКЛАДОВИХ СТС

	Рівень безробіття за методологією МОП, 2004-2013рр.	СЗП, \$ 2013 р.**	СЗП, \$ за ПКС 2012 р.	Мінімальна заробітна плата, \$ за ПКС, 2013 р.	Індекс Кейтця, %	Населення, що живе нижче межі бідності, %		Індекс купівельної спроможності	Індекс охорони здоров'я, середина 2014 р.	Індекс освіти, 2011 р.
						нижче \$ 1,25 у день за ПКС	за національною межею бідності			
Україна	7,5	409,7	686	281	45,7	0,02	2,9	27,14	46,89	0,87
<i>Країни СНД</i>										
Азербайджан	5,2	535,5	596	85	21,0	0,43	6,0	24,54		0,67
Білорусія	0,7	573,5	959	418	42,4	0,07	6,3	32,75	48,02	0,78
Вірменія	28,6	369,3	471	x	x	2,47	35,8	23,81		0,76
Казахстан	5,8	715,4	753	144	20,5	0,11	3,8	36,57	58,56	0,83
Киргизія	8,4	235,9	336	x	x	5,03	38	x	x	0,72
Молдавія	5,6	297,8	438	x	x	0,39	16,6	22,31		0,72
Росія	5,5	942,3	1215	223	22,4	x	11,0	36,08	52,71	0,78
Таджикистан	x	152,1	227	x	x	6,56	46,7	x		0,70
<i>Постсоціалістичні країни</i>										
Польща	10,1	983*	1536	758	64,1		—	56,42	54,26	0,82
Словаччина	14,0	1048	1385	599	54,4		—	50,41	58,84	0,88
Словенія	8,8	1310*	x	1219	82,5		—	57,81	55,88	0,93
Угорщина	10,9	696	1374	637	66,9		—	41,86	49,74	0,87
Чехія	7,0	963	1786	555	41,1		—	62,03	66,26	0,92
<i>Економічно розвинуті країни</i>										
Іспанія	25,0	2220	2352	960	45,9		—	71,23	74,23	0,87
Люксембург	5,1	x	4089	1750	62,7		—	107,17		0,77
Німеччина	5,5	2824	2720	—	—		—	105,80	76,66	0,93
Норвегія	3,1	3313	3678	—	—		—	89,81	75,39	0,99
Португалія	15,7	1090*	x	794	51,1		—	51,81	66,04	0,74
США	7,4	3541*	3263	1340	46,1		—	125,63	68,15	0,94
Японія	4,3	x	2522	—	—		—	90,86	84,82	0,88

X — дані відсутні; — - показник не розраховується або мізерно малий

* дані 2012 року, для Польщі — січень 2014 року

**Для країн СНД: авторські розрахунки за даними Статкомітету СНД [4] і НБУ [1]; для інших країн: за даними ВВС [10]

ІНТЕГРАЛЬНІ ІНДИКАТОРИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ СТС

Країна	Індекс соціального розвитку 2014 (The Social Progress Index)		Індекс людського розвитку 2013 (Human Development Index)		Індекс якості життя — середина 2014 р. (Quality of Life Index for Country)	Міжнародний індекс щастя, 2012 (Happy Planet Index)		Очікувана тривалість життя, років, у 2012 р. (Life Expectancy Index)
	Позиція у рейтингу	Значення індексу	Позиція у рейтингу	Значення індексу		Позиція у рейтингу	Значення індексу	
Україна	62	64,91	84	0,734	20,07	87	5,057	68,8
Країни СНД								
Азербайджан	73	62,44	76	0,47	X	116	4,604	70,9
Білорусія	58	65,20	53	0,86	72,85	66	5,504	70,6
Вірменія	60	65,03	87	0,73	X	128	4,316	74,4
Казахстан	86	59,47	70	0,757	43,51	57	5,671	67,4
Киргизія	93	57,08	125	0,628	X	89	5,042	68,0
Молдавія	81	60,12	114	0,663	X	53	5,791	69,6
Росія	80	60,79	57	0,778	23,02	68	5,464	69,1
Таджикистан	95	56,05	133	0,607	X	125	4,380	67,8
Постсоціалістичні країни								
Польща	27	77,44	35	0,834	97,91	51	5,822	76,3
Словаччина	24	78,93	37	0,83	103,92	46	5,969	75,6
Словенія	18	81,65	25	0,874	121,30	44	6,060	79,5
Угорщина	32	73,7	43	0,818	85,23	110	4,775	74,6
Чехія	23	80,41	28	0,861	119,90	39	6,290	77,8
Економічно розвинуті країни								
Іспанія	21	80,77	27	0,869	121,24	38	6,322	81,6
Люксембург	x	x	21	0,881	x	19	7,054	80,1
Німеччина	12	84,61	6	0,911	186,61	26	6,672	80,6
Норвегія	5	87,12	1	0,944	160,51	2	7,655	81,3
Португалія	22	80,49	41	0,822	122,57	85	5,101	79,7
США	16	82,77	5	0,914	187,79	17	7,082	78,7
Японія	14	84,21	17	0,89	156,25	43	6,064	83,6

Індекс купівельної спроможності (General purchasing power Index) — це показник, що відбиває зміну обсягів товарів і послуг, які можна придбати в країні на однакову суму грошей (у результаті зниження (підвищення) цін купівельна спроможність національної валюти зростає (падає). Отже, цей індекс віддзеркалює співвідношення між номінальною і реальною заробітною платою. За цим індексом купівельна спроможність українців вдвічі менша, ніж жителів постсоціалістичних країн і у 3—4 рази — ніж громадян ЄЕС.

Індекс охорони здоров'я (Health Care Index). Охорона здоров'я є однією з найпроблемніших зон СТС. За цим індексом ми відстаємо від усіх, обраних для аналізу, країн, окрім Молдавії. Сучасний стан нашої медицини характеризується неефективністю організації та застарілістю форм і методів лікування, а здоров'я українців — високими показниками захворюваності та смертності, особливо серед осіб працездатного віку, неможливістю для більшості українців отримати медичну допомогу на рівні стандартів цивілізованих країн.

Рейтинг країн за рівнем освіти (Education Index). Як бачимо із таблиці, тільки освіта знаходиться в Україні практично на достатньо високому рівні, хоча за думкою самих українців, вона не є якісною [3].

Індекс соціального розвитку (The Social Progress Index) — це комбінований показник, що вимірює рівень суспільного благополуччя і соціального прогресу в країнах світу. При визначенні успіхів тієї або іншої країни у соціальному розвитку враховуються понад 50 показників, об'єднаних у три основні групи: базові потреби людини (харчування, доступ до основної медичної допомоги, забезпечення житлом, доступ до води, електрики і санітарних послуг, рівень особистої безпеки); засади благополуччя людини (доступ до базових знань і рівень грамотності населення, доступ до інформації і засобів комунікації, рівень охорони здоров'я); можливості розвитку людини (рівень особистої і громадянської свободи, забезпечення прав і можливостей реалізовувати свій потенціал). Україна зайняла у 2014 році 62 місце серед 132 країн цього рейтингу, випередивши такі країни регіону, як Росія, Грузія, Молдова за рахунок високих показників у доступності продуктів і базовій медичній допомозі, проте суттєво уступивши країнам ЄС, США і Норвегії [8].

Індекс людського розвитку (Human Development Index) — це комбінований показник, що характеризує розвиток людини, який щорічно складається ПРООН і використовується для спеціальної серії доповідей ООН про розвиток людини. Це найбільш ємний і змістовний з показників, що характеризують СТС. Суспільний розвиток, згідно концепції ІЛР, оцінюється не тільки за національним доходом, а й за досягненнями у галузях здоров'я й освіти, в подоланні соціально-економічної нерівності і бідності. За підсумками 2013 року Україна зайняла 83-є місце у світі, опустившись на п'ять позицій порівняно з 2012 роком. І хоча з 1990-го по 2013 рр. цей індекс для нашої країни підвищився на 0,029 пункти з 0,705 до 0,734, але за світовим прогресом ми не встигаємо: за цей же час у всьому світі індекс виріс на 0,105 пункти [5].

Індекс якості життя (Quality of Life), який розраховується міжнародною дослідницькою організацією Numbeo, дозволяє дізнатися, використовувати і порівнювати інформацію про якість життя. Він містить огляд даних про якість життя в містах: вартість проживання і купівельної спроможності, доступність житла, якість системи охорони здоров'я, забруднення повітря, води, і т. ін. [7].

Всесвітній індекс щастя (The Happy Planet Index) — комбінований показник, що вимірює досягнення країн світу з точки зору їхньої здатності забезпечити своїм громадянам щасливе життя. Індекс, встановлений як альтернатива Індексу людського розвитку, вимірює показники задоволеності жителів країн і середню тривалість їх життя у співвідношенні з кількістю споживаних ними природних ресурсів. У 2012 році Україна опинилася на 87 позиції серед 151 країни, тобто нижче середнього рівня [11].

Індекс рівня тривалості життя (Life Expectancy Index) публікується у спеціальному звіті ООН за назвою «Оцінка тенденцій розвитку світового населення» і вимірює середню очікувану тривалість життя в країнах світу. Це один із ключових показників соціально-демографічного розвитку, але він є й індикатором широкого спектра, що характеризує СТС (умови життя, соціальна політика, соціальний захист) [6].

Для порівняльної характеристики СТС можна було використати й інші індикатори, але ми вважаємо, що саме обрані найкраще характеризують СТС.

Висновки. Міжнародні рейтинги свідчать про суттєве відставання більшості індикаторів української СТС. Не можна назвати її сектори, де б не було вагомих проблем: навіть там, де маємо непогані показники (освіта, зайнятість) стан справ не є задовільним. Серед основних „провалів” української СТС слід назвати загальний низький рівень життя населення і рівень системи охорони здоров'я. Усе це набуває особливої гостроти в умовах масштабної кризи, зростання цін і запровадження непопулярних заходів, генеруючи невдоволення населення, якому довелося знову „затягти паски” на невизначений період.

Пріоритетними при розробці плану „Маршала” для України мають бути не лише енергетика, аграрна і фінансова сфери, а й соціально-трудова сфера, надзвичайно складна ситуація у якій потребує прийняття оперативних, але обґрунтованих рішень щодо розв'язання численних проблем цієї сфери.

Література

1. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют/ — [Електронний ресурс] / Національний банк України. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/currency/detail/currency?period=daily>
2. Петросова Б.Э. Взаимосвязь эффективного функционирования социально-трудовой сферы и развития экономики: автореф. дис. на получение науч. степени. канд. экон. наук: спец. 08.00.05 / Б.Э. Петросова. — М., 2002. — 19 с.
3. Рейтинг стран мира по уровню образования — информация об исследовании / — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>
4. СНГ в цифрах / Динамические ряды показателей по странам СНГ / — [Електронний ресурс] / Межгосударственный статистический комитет СНГ.— Режим доступу: <http://www.cisstat.com/>
5. Human Development Report 2014 / — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
6. Life Expectancy Index / — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hdr.undp.org/>
7. Quality of Life Index for Country 2014 Mid Year. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
8. Social Progress Index 2014 / Social Progress Imperative. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi>
9. WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/>
10. Where are you on the global pay scale? — [Електронний ресурс] / BBC. — Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/magazine-17543356>
11. World Happiness Report 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/02/WorldHappinessReport2013_online.pdf

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014 р.